

**KAPITAYAN MARANG MISTIS SAJRONE CERBUNG WEWADI ING GUNUNG CILIK ANGGITANE
SARTONO KUSUMANINGRAT
(TINTINGAN ANTROPOLOGI SASTRA)**

Eko Adi Prabowo

S-1 Jurusan Basa lan Sastra Dhaerah (Jawa) Fakultas Basa lan Seni Universitas Negeri Surabaya
ekoprabowo16020114090@mh.s.unesa.ac.id

Yunita Ernawati, S.Pd., M.A.

Dhosen Jurusan Basa lan Sastra Dhaerah (Jawa) Fakultas Basa lan Seni Universitas Negeri Surabaya

Abstrak

Cerbung *Wewadi Ing Gunung Cilik* mujudake karya sastra sing ngandharake bab kapiyan marang mistis. Cerbung iki nggambarake urip masarakat Jawa sing nduweni pangupajiwa minangka dhukun jathilan. Dhukun jathilan mujudake salah sawijine pangupajiwa masarakat Jawa sing ana sesambungan karo samubarang sing asifat mistis. Mistis Jawa ora bisa uwal saka pakulinan masarakat Jawa sing nuwuhake budaya. Adhedhasar landhesan panliten kasebut, panliten iki bakal ngrembug (1) wujud ilmu gaib, (2) wujud bangsa alus, (3) wujud tirakat (4) wujud sesaji sajrone cerbung. Panliten iki nduweni paedah kanggo ngrembakake kawruh ilmu sastra mligine antropologi sastra. Panliten iki nggunakake metodhe dhieskiptif kualitatif. Tata cara sing digunakake sajrone panliten iki yaiku teknik kepustakaan. Sumber dhata utama ing panliten iki yaiku Cerbung *Wewadi Ing Gunung Cilik* anggitane Sartono Kusumaningrat sing diterbitake Kalawarti Jaya Baya taun 2018 sing disengkuyung dhata skunder saka koran, asil panliten, majalah, lsp. Teori sing digunakake kanggo medhar cerbung iki yaiku teori perspektif antropologi sastra. Dhata-dhata sing digunakake sajrone panliten iki yaiku arupa tembung-tembung, ukara, lan wacana sing ana sajrone Cerbung *Wewadi Ing Gunung Cilik*.

Asiling panliten iki bisa didudut patang bab laras karo underane panliten (1) Wujud Ilmu gaib sajrone cerbung kaperang dadi papat yaiku prodhuktif, protektif, destruktif, lan petungan sing diwujudake penglarisan, pamuteran, usada, tuju, pengasih, lan petungan (2) Wujud bangsa alus sajrone cerbung yaiku lembut, thuyul, dhemit, dhayang (3) Wujud tirakat sajrone cerbung dilakokake ing pundhen kanthi tujuwan nentremake ati, nggayuh ilmu gaib, lan sesambungan karo ruh leluhur, (4) Wujud sesaji sajrone cerbung dilakokake minangka wujud sesambungan karo bangsa alus kanthi pangajab slamet sing disuguhake kanthi upacara slametan. Patang perangan kasebut minangka wujud kapitayan masarakat marang mistis. Kapitayan marang mistis sajrone cerbung WIGC isih dumadi satengahe masarakat Jawa nganti seprene.

Tembung wigati: ilmu gaib, mistis, dhukun, tirakat, bangsa alus, sesaji

PURWAKA

Lelandhesane Panliten

Masarakat Jawa mujudake masarakat sing isih ngugemi kabudayan tinggalan leluhur. Salah sawijine unsur kabudayan sing isih diugemi dening masarakat Jawa yaiku sistem kapitayan. Kapitayan masarakat Jawa diwiwiti kapitayan marang animisme lan dinamisme. Agama sing wiwitan sing dipercaya dening masarakat antarane agama Hindu-Budha sing digawa dening bangsa manca. Lumantar kraton-kraton kang ana ing jaman biyen sing njalari Hindu-Budha saya rembaka. Islam sing digawa dening pedagang saka negara timur tengah. Dawane sujarah babagan agama ing tanah Jawa iki sing njalari anane alkulturasi budaya satengahe masarakat nganti seprene. Salahsawijine wujud anane alkulturasi yaiku kejawen. Koentjaraningrat (1995:312) ngandharake wujud Agama Islam wong Jawa sing diarani Agama Jawi utawa Kejawen yaiku salah sawijine kompleks kapitayan lan konsep-konsep Hindhu-buddha sing nengenake mistik sing kacampur dadi siji lan diakoni minangka agama Islam.

Sistem kapitayan ing tanah Jawa tamtu ora bisa uwal saka Kejawen utawa Agama Jawi. Masarakat penganut kejawen nduweni konsep agama. Koentjaraningrat (1994:319) ngandharake padha kaya sistem budaya saka agama sing dipercaya dening masarakat nduweni konsep, kapitayan, lan nile. Konsep sing dimaksud arupa kapitayan marang gusti, kapitayan marang tokoh kramat, percaya anane urip sawise mati, konsep-konsep ngenani roh-roh, lan percaya marang anane daya-daya kekuwatan gaib ing jagad iki. Kapitayan-kapitayan kasebut nganti seprene isih dipercaya dening masarakat Jawa mligine para penganut kejawen. Kapitayan-kapitayan kasebut ana gegayutane karo kapitayan marang bab mistis.

Mistis bisa diarani percaya marang babagan sing asipat gaib utawa ora bisa ditampa dening nalar manungsa, ananging dipercaya anane. Masarakat Jawa percaya ing ndonya iki ora urip dhewe, ananging ana titahe gusti liyane sing ora katon. Masarakat Jawa ngrembug babagan mistis sing dipikirake yaiku ana gegayutane karo gaib utawa sing ora ketok dening

mripat. Konsep-konsep kapitayan kejawen uga percaya marang bab-bab sing asifat gaib, dadi konsep kapitayan sing diandharake dening koentjaraningrat ana sesambungan karo percaya marang mistis. Tuladha percaya marang mistis sajrone konsep kapitayan kejawen yaiku percaya anane roh, kadigdayan gaib, lelembut, lan kasekten. Wujud mistik kejawen miturut Endraswara (2006:24-28) maneka warna wujud yaiku ana ilmu gaib, bangsa alus, tirakat, lan sesaji. Kapitayan masarakat Jawa marang mistis uga diwujudake sajrone karya sastra modern.

Sastra Jawa modern mujudake salahsawijine periodesasi sastra Jawa. Miturut Darni (2016:3) Sastra Jawa modern yaiku sastra Jawa sing urip ing satengahé masarakat Jawa saiki. Karya sastra klebu karya sastra Jawa modern ora bisa uwal saka panganggit. Panganggit karya sastra Jawa modern isih akeh kang asring nganggit karya sastra Jawa nganti seprene, wiwit nganggit cerkak, cerbung, antologi geguritan, lsp. Pirang-pirang panulis karya sastra Jawa modern sing wis wasis kaya Sunaryata, Tiwiek S.A, Tulus S, Mbah Met, Margareth Widhy Pratiwi, Widodo Basuki, Ismoe Rianto, Harmono Kasiyun, Zuly Kristanto, Jfx Hoery, lsp. Kabeh penulis kasebut mau isih asring nulis karya sastra Jawa modern. Karyane uga isih asring kapacak ing medhia cetak kaya majalah jayabaya utawa majalah panyebar semangat. Saliyane penulis-penulis kuwi, isih akeh penulise liyane salah sijine penulis cerkak sing aktif nulis yaiku Sartono.

Sartono salah sawijine panganggit karya sastra Jawa modern sing isih aktif ngripta karya sastra, saliyané nganggit karya sastra Jawa Sartono uga nganggit karya sastra Indonesia. Sartono sajrone nganggit karya sastra biyasane nganggo asma Albert Sartono utawa Sartono Kusumaningrat. Karya-karyane akeh wiwit *Cerbung Gandrung Sri Panggung*, Cita Rakyatgendra Asmara Adipati Anom Amral, Antologi Geguritan *Lirik Lereng Merapi*, *Cerbung Dalane Isih Peteng*, lan liya-liyane. Salah sawijine karya sastra Sartono sing kapacak ing kalawarti Jaya Baya edisi sasi April-Juni 2018 yaiku *Cerbung Wewadi Ing Gunung Cilik*.

Cerbung Wewadi Ing Gunung Cilik iki nyaritakake salahsawijine masarakat Gunung Cilik sing jenenge Soma Dengkek. Soma Dengkek nduweni penggaweyan dadi dhukun jathilan. Soma Dengkek minangka salahsawijine turunane Kyai Ragajati (pawongan sing mbabad alas Gunung Cilik) nduweni jejibahan kanggo nerusake kesenian jathilan asli gunung cilik. Soma Dengkek sajrone dadi dhukun jathilan nemoni akeh prakara wiwit disantet dhukun liya, diajak adu kasekten, dianggep dhukun sing sembrana marang kahanan, lan sapiturut. Cerbung iki akeh nyaritakake babagan dhukun, kasekten, ilmu gaib,ajian, gaib, lan liya-liyane. Teori kang cocog kanggo nitingi panliten iki yaiku teori antropologi sastra.

Antropologi sastra minangka ilmu sing nglimbang aspek budaya sajrone karya sastra. Ratna (sajrone Endraswara, 2015:58) Antropologi sastra mujudake analisis tumrap karya sastra sing sajrone ana unsur-unsur antropologi. Sajrone sesambungan iki cetha karya sastra nduweni kalungguhan sing onjo, dalah anane unsur-unsur antropologis mung minangka panjangkep. Analisis antropologi sastra minangka upaya kanggo nyoba menehi idhentitas tumrap karya sastra sing dianggep ngandut aspek tartamtu yaiku sesambungan karo ciri-ciri budayane. Ciri-ciri budaya dikarepake antarane kaya ngandut unsur jaman biyen, citra primordial, citra arketipe, lan ngandut aspek kearifan lokal. Andharan kasebut minangka landhesan kanggo njlentrehake bab-bab sing dipunjerake ana ing underan panliten.

Panliten iki bakal njlentrehake lan ngandharake babagan kapitayan marang mistis sajrone cerbung *Wewadi Ing Gunung Cilik* anggitane Sartono Kusumaningrat. Adhedhasar andharan ing ndhuwur tuwuh perkara-perkara sing bakal dirembug sajrone panliten. Panliten iki bakal ngrembung wujud kapitayan marang mistis kapantha dadi papat ing antarane wujud ilmu gaib, bangsa alus, tirakat, lan sesaji sing ana sajrone sajrone cerbung *Wewadi Ing Gunung Cilik*.

Underan Panliten

Adhedhasar lelandhesan panliten ing ndhuwur, mula bisa didudut underane panliten kaya mangkene:

1. Kepriye ilmu gaib sajrone cerbung *Wewadi Ing Gunung Cilik* anggitane Sartono Kusumaningrat?
2. Kepriye bangsa alus sajrone cerbung *Wewadi Ing Gunung Cilik* anggitane Sartono Kusumaningrat?
3. Kepriye tirakat sajrone cerbung *Wewadi Ing Gunung Cilik* anggitane Sartono Kusumaningrat?
4. Kepriye sesaji sajrone cerbung *Wewadi Ing Gunung Cilik* anggitane Sartono Kusumaningrat?

Tujuwan Panliten

Adhedhasar underane panliten kasebut, panliten iki nduweni tujuwan kaya jlentrehan ing ngisor iki:

1. Kanggo njlentrehake ilmu gaib sajrone cerbung *Wewadi Ing Gunung Cilik* anggitane Sartono Kusumaningrat.
2. Kanggo njlentrehake bangsa alus sajrone cerbung *Wewadi Ing Gunung Cilik* anggitane Sartono Kusumaningrat.
3. Kanggo njlentrehake tirakat sajrone cerbung *Wewadi Ing Gunung Cilik* anggitane Sartono Kusumaningrat.
4. Kanggo njlentrehake sesaji sajrone cerbung *Wewadi Ing Gunung Cilik* anggitane Sartono Kusumaningrat.

Paedahe Panliten

Panliten sing nggunakake tintingan antropologi sastra iki nduweni pangajab bisa nduweni paedah kaya mangkene:

1. Paedah Teoritis

Panliten iki bisa menehi paedah tumrap ngembangake ilmu sastra jawa mligine sajrone kajian sastra nganggo tintingan antropologi sastra.

2. Paedah Praktis

Panliten sing wis ditindakake nduweni paedah praktis kaya mangkene

- 1) Panliten novel bisa nambah refrensi panliten karya sastra lan nambah kawruh pamaca babagan kapitayan marang mistis sajrone karya sastra.
- 2) Panliten iki bisa kanggo minangka sumber refrensi tumrap mahasiswa mligine mahasiswa program studi Pendidikan Bahasa lan Sastra Jawa.
- 3) Panliten iki nduweni pangajab bisa mbiyantu pamaca anggone ngoceki cerbung *Wewadi Ing Gunung Cilik* anggitane Sartono Kusumaningrat.

Wewatesane Panliten

Wewatesane Panliten iki nduweni ancas supaya panliten ora uwal saka konsep panliten. Mula prelu ana wewatesane panliten. Wewatesane panliten ing ngisor iki yaiku:

1. Panliten iki mung ngandharake wujud kapitayan masarakat Jawa marang mistis kaya ilmu gaib, bangsa alus, tirakat, lan sesaji.
2. Dhata panliten iki adhedhasar cerbung *Wewadi Ing Gunung Cilik* anggitane Sartono Kusumaningrat
3. Dhata sing wis nglumpuk banjur diandharake nggunakake teori antropologi sastra mligine ngenani wujud kapitayan marang mistis.

Panjltrehe Tetembungan

Panjltrehe tetembungan minangka jlentrehan saka tembung-tembung sing ana sesambungane karo panliten. Panjltrehan tembung sing digunakake sajrone panliten iki yaiku:

1. Kapitayan

Kapitayan minangka minangka salah sawijine wujud sing dituduhake manungsa nalikane nganggep samubarang iku bener. Endraswara (2006:38) ngandharake kapitayan minangka paham asipat dogmatis sing kabentuk sajrone adat istiadat ing panguripan saben dina. Kapitayan minangka kawruh sing ditampa tanpa anane panglimbangan sing dumadi amarga anane pakulinan urip padinan ing satengahe masarakat.

2. Mistis

Mistis minangka kapitayan wong Jawa marang samubarang sing asipat kekuwatan-kekuwatan gaib. Mistis ana sesambungane karo konsep kapitayan kejawen sing diandharake Koentjaraningrat (1994:319)

ngandharake padha kaya system budaya saka agama sing dipitayani dening masarakat nduweni konsep, kapitayan, lan nile.

3. Cerbung

Cerbung minangka salah salahsawijine karya sastra Jawa modern sing isih rembaka nganti seperene. Cerbung bisa diarani crita fiktif sing dimot kanthi cara dicuthel-cuthel kanthi cara runtut ing sajrone rubrik utawa majalah. Miturut Sudjiman (1986:53) cerbung yaiku crita prosa reka sing luwih dawa lan kompleks tinimbang cerpen, ananging ora dawa kaya novel.

4. Antropologi Sastra

Antropologi sastra yaiku ilmu sing ndeleng aspek budaya sajrone karya sastra. Ratna sajrone Endraswara (2015:56) Antopologi sastra yaiku analisis tumrap karya sastra sing sajrone ana unsur-unsur antropologi.

TINTINGAN KAPUSTAKAN

Antropologi

Antropologi lair saka kawigaten wong-wong eropa sing menehi kawigaten marang ciri fisik, adat istiadat, lan budaya etnis sing beda saka masarakat eropa. Teges saka antropologi (1) William A. Haviland (1984) Antropologi iku ilmu aing nyinaoni manungsa lumantar sastra. Sastra ana kalane nggayutake karo aspek spiritual. Sastra sing kaya mangkon biyane ana gandheng celenge karo religi (2) David Hunter ngandharake antropologi yaiku ilmu sing lair saka rasa pengin weruh sing ora ana watese babagan manungsa (3) Koentjaraningrat (1974) ngandharake yane antropologi yaiku ilmu sing nyinaoni manungsa sing umume nyinaoni maneka warna, wujud masarakat, sarta kabudayan sing kasilake (Endraswara, 2015:3-4).

Miturut Endraswara (2015:9) Antropologi iku ilmu sing nyinaoni manugsa lumantar sastra. Sastra ana kalane nggatekake aspek spiritual. Ateges antropologi yaiku ilmu sing nyinaoni babagan manungsa, sastra minangka medhia kanggo mangerteni manungsa. Antropologi owah bareng karo pola pikir masarakat lan budayane, yen masarakat nduweni pamikiran saka religi (spiritual) ing matrial, antropologi uga meloki owahe.

Antropologi Sastra

Antropologi sastra yaiku ilmu sing nglimbang aspek budaya sajrone karya sastra (Endaswara, 2015:55). Antropologi sastra (dianggep) dadi salah sawijine teori utawa kajian sastra sing ngkaji gegayutan antarane sastra lan budaya utamane kanggo ngamati kepriye sastra iku digunakake ing padinan minangka piranti sajrone tumindak ing masarakat. Kajian antropolgi sastra yaiku nelaah struktur sastra (novel, cerkak, geguritan, naskah drama, crita rakyat, cerbung) banjur nggayutake kanthi konsep utawa konteks kahanan budaya sajrone masarakat.

Mistis

Masyarakat penganut kejawaan nduweni konsep sing dipitayani. Koentjaraningrat (1994:319) ngandharake padha kaya sistem budaya saka agama sing dianut dening wong Jawa, ana pirang-pirang kapitayan, konsep, pandhangan, lan nile, kaya pitaya anane Allah, pitaya yen Mohammad yaiku utusane Allah, pitaya yen ana nabi-nabi liya, pitaya anane tokoh-tokoh Islam sing kramat, pitaya anane konsep konsep kosmogoni tartamtu bab pangriptane jagad, esyatologi, pitaya anane dewa tartamtu sing nguasai bageyan-bageyan saka jagad, nduweni konsep-konsep tartamtu bab urip lan panguripan sawise mati, pitaya anane roh-roh kang njaga, pitaya anane setan, raksasa, lan dhemit, lan pitaya anane kekuwatan gaib sajrone jagad iki. Wujud mistis sing ana sajrone konsep kapitayan masyarakat kasebut yaiku kaya pitaya marang kekuwatan-kekuwatan gaib sing ora bisa ditampa dening nalar manungsa kaya pitaya marang anane roh-roh leluhur, anane bangsa alus, anane kasekten saka tumindak gaib wiwit laku, tapa, lsp.

Mistik kejawaan nganti seprene isih dilakoni dening penganute ing pulo Jawa. Kapitayan marang mistik kejawaan iki mlaku laras karo pelaku kejawaan. Kejawaan ing Jawa saya rembaka mistik kejawaan saya akeh sing nyinaoni lan pengin mangerteni, kaya saperangan saka sistem budaya agama Kejawaan minangka salah sawijine tradhisi sing diwarisake kanthi cara lisan. Miturut Endraswara (2006:24-28) kapitayan marang mistik kejawaan maneka warna wujud ing antarane pitaya marang ilmu gaib, bangsa alus, tirakat, lan sesaji.

1. Ilmu gaib

Ilmu gaib minangka perangan saka mistis, bisa diarani ilmu gaib iki ana gegayutane karo tumindak sing ora bisa ditampa dening nalar manungsa. Wong Jawa nganggep ilmu gaib minangka ilmu sing nduweni kadigdayan kanggo nambani, mbiyantu, lan nyelakani pawongan liya. Wong Jawa nganti seprene isih akeh sing pitaya lan nglakoni bab-bab ilmu gaib. Koentjaraningrat (1994:413) sing merang ilmu gaib dadi papat miturut fungsi lan tujuwane. Ilmu gaib kaperang dadi papat yaiku (1) ilmu gaib produktif (2) ilmu gaib protektif (3) ilmu gaib destruktif (4) ilmu gaib ramalan.

2. Bangsa Alus

Konsep kapitayan kejawaan salah sawijine yaiku pitaya marang samubarang sing asifat gaib. Bangsa alus klebu asifat gaib amarga ora bisa ditampa dening nalar manungsa. Barang alus akeh maceme. Bangsa iki umume dianggep jahat lan karo wong Jawa diarani memedi. Kanthi cara khusus diarani setan utawa dhemit, rakshasa diarani denawa (krama) utawa buta (ngoko) (Koentjaraningrat, 1994:339).

Miturut Geertz (1989:9-29) jinise bangsa alus diperang dadi lima, yaiku (1) lelembut, (2) memedi, (3) thuyul, (4) dhemit, lan (5) dhanyang. Adhedhasar perangan bangsa alus kang diandharake dening Geertz

bakal di perang kanthi jangkep miturut jenis-jenise, jlentreham luwih jangkep kaya mangkene

3. Tirakat

Tirakat yaiku usaha kanggo ngolah batin pawongan kanthi tujuwan supaya entuk katentreman batin. Tumindak tirakat meh padha karo pasa yaiku golek kesengsaran kanggo nggayuh samubarang. Wong Jawa nindakake tirakat kanthi tujuwan-tujuwan tartamtu, umume kanggo golek pepadhang lan katentramaning jiwa. Manhkunegara VII ngandharake yen perangan tirakat ana patang jinis yaiku (1) kanggo nggayuh tujuwan-tujuwan sawetara kang asipat dhestruktif, (2) sarana mangerteni bab sing ora katon, (3) saranan bisa nikelake kekuwatan sing positif, lan (4) saranan kanggo nentreman jiwa tumrap perkara donya (sajrone Mulder 1984:25)

4. Sesaji

Sesajen mujudake suguhan kanggo samubarang sing sipate gaib. Miturut Endraswara (2006:247) Sesajen minangka simbol kanggo sarana *negosiasi* spiritual tumrap bab gaib. Sesajen dianakake supaya bangsa alus sing dianggep kekuwatane sadhuwure manungsa ora ngganggu. Sesajen dadi sarana kanggo sesambungan karo barang sing asipat gaib. Kapitayan marang bangsa alus, mligine dhanyang asring diwujudake sajrone slametan, sesajen minangka sarana kanggo nggayutake manungsa lan bangsa alus. Sesajen nduweni ancas supaya bangsa alus gelem mbiyantu manungsa.

Lelandhesane Teori

Teori mujudake landhesan umum sing digunakake sajrone panliten. Panganggane teori kang laras minangka landhesan kanggo ngandharake saben perkara, ora bisa ditinggalake amarga teori bisa dadi panuntun. Panliten iki nggunakake teori antropologi sastra. Endraswara (2015:107) ngandharake Antropologi sastra yaiku teori sing mujudake sesambungane manungsa karo aspek budaya ing bebrayan. Manungsa lan budaya ing masyarakat ora bisa uwal saka dhata sosiologis lan dhata antropologis ing sajrone karya sastra.

Wujud kapitayan marang mistis masyarakat Jawa bisa dideleng saka percayane masyarakat marang samubarang sing sipat gaib. Miturut Koentjaraningrat (1994:319) ngandharake padha kaya sistem budaya saka agama sing dianut dening wong Jawa, ana pirang-pirang kapitayan, konsep, pandhangan, lan nile, kaya pitaya anane Allah, pitaya yen Mohammad yaiku utusane Allah, pitaya yen ana nabi-nabi liya, pitaya anane tokoh-tokoh Islam sing kramat, pitaya anane konsep konsep kosmogoni tartamtu bab pangriptane jagad, esyatologi, pitaya anane dewa tartamtu sing nguasai bageyan-bageyan saka jagad, nduweni konsep-konsep tartamtu bab urip lan panguripan sawise mati, pitaya anane roh-roh kang

njaga, pitaya anane setan, raksasa, lan dhemit, lan pitaya anane kekuwatan gaib sajrone jagad iki.

METODE PANLITEN

Panliten ngenani “Kapitayan marang mistis sajrone Cerbung Wewadi Ing Gunung Cilik Anggitane Sartono Kusumaningrat” diwedhar miturut titikane panliten. Tujuwan titikane panliten kanggo nggampangake tumindake panliten, lan sipate panliten saengga laras karo pranata-pranata sing ana. Panliten iki yen kawawas saka jinise, nggunakake metodhe dheskriptif. Metodhe dheskriptif miturut pamawase Ratna (2013:53) mujudake metodhe sing ditindakake kanthi cara njlentrehake kanyatan-kanyatan sajrone dhata utama, banjur diwenehi tintingan.

Sumber dhata primer panliten iki yaiku cerbung *Wewadi Ing Gunung Cilik* anggitane Sartono Kusumaningrat sing ana sajrone Kalawarti Jayabaya edhisi 31-42 terbitan taun 2018. Sumber dhata skundere yaiku dhata sing ora ngrujuk kanthi langsung ananging menehi dhata tumrap panliten. Sumber dhata skundere nggunakake dhata olahan sing ngrujuk laras karo underan panliten kaya kalawarti, koran, panliten, lsp. Dhata sing digunakake panliten kualitatif yaiku: (1) Dhata dheskriptif ngenani wujud ilmu gaib arupa tetembung, (2) Dhata dheskriptif ngenani wujud bangsa alus arupa tetembungan, (3) Dhata dheskriptif ngenani wujud tirakat arupa tetembungan, lan (4) Dhata dheskriptif ngenani wujud sesaji arupa tetembungan.

Analisis dhata sing digunakake sajrone nganalisis dhata cerbung *Wewadi Ing Gunung Cilik* anggitane Sartono Kusumaningrat nggunakake metodhe dheskriptif analisis. Miturut Ratna (2015:53), analisis dheskriptif yaiku analisis kang ditindakake kanthi cara ngandharake kasunyatan kang asile ditemokake, banjur diterusake kanthi nindakake tahap analisis. Kanthi nggunakake analisis deskriptif iki, panliti dirasa bisa njlentrehake kanthi cetha dhata-dhata kang ana sesambungane karo objek panliten kanthi faktual lan akurat sarta kanthi pangerten kang cukup. Tatacara analisis dhata sajrone panliten iki ing antarane (1) Idhidentifikasi dhata kang laras karo underane panliten, (2) Dhata diperang kanthi adhedhasar ancasa panliten, (3) Njlentrehake wujud ilmu gaib sajrone cerbung *Wewadi Ing Gunung Cilik* anggitane Sartono Kusumaningrat, (4) Njlentrehake wujud bangsa alus sajrone cerbung *Wewadi Ing Gunung Cilik* anggitane Sartono Kusumaningrat, (5) Njlentrehake wujud tirakat sajrone cerbung *Wewadi Ing Gunung Cilik* anggitane Sartono Kusumaningrat, (6) Njlentrehake wujud sesaji sajrone cerbung *Wewadi Ing Gunung Cilik* anggitane Sartono Kusumaningrat, lan (7) Menehi dudutan asil analisis dhata adhedhasar analisis dhata sadurunge sing ngandharake kapitayan marang mistis.

ANDHARAN ASIL PANLITEN

Perangan iki bakal diandharake wujud ilmu gaib, wujud bangsa alus, wujud tirakat, lan wujud sesaji sajrone cerbung Wewadi Ing Gunung Cilik anggitane Sartono Kusumaningrat. Patang perangan kasebut mujudake mistik sing diandharake dening Endraswara.

Wujud Ilmu Gaib sajrone Cerbung Wewadi Ing Gunung Cilik

Ilmu gaib sajrone cerbung WIGC digambarake maneka warna.wujude, ana ilmu ireng sing ngrugekake wong liya lan ana ilmu putih sing dicritakake bisa nulungi pawongan ana sajrone cerbung. Paraga utama sing nduweni pangupajiwa minangka dhukun jathilan tamtu nduweni kawigaten ngenani ilmu gaib. Ilmu gaib sing dumadi sajrone cerbung WIGC adhedhasar fungsi lan tujuane yaiku (1) ilmu gaib prodhuktif, (2) ilmu gaib protektif, (3) ilmu gaib destruktif, lan (4) ilmu gaib ramalan utawa petangan. Jlentrehan ilmu gaib sajrone cerbung WIGC kaya ing ngisor iki.

1. Produktif

Ilmu gaib prodhuktif mujudake ilmu sing bisa nguntungake tumrap liyan. Ilmu gaib iki biyasane ana gegayutane karo pangupajiwane pawongan, amarga nuwuhake rejeki tumrap pawongan sing pitaya lan nglakokake. Rejeki bisa arupa kasarasan, bandha, utawa kesenangan. Adhedhasar andharan kasebut ilmu gaib prodhuktif iki kagolong ilmu gaib putih, amarga luwih nguntungake liyan tinimbang ngrugekake. Panemu kasebut laras karo panemu saka Koentjaraningrat (1994:414) sing ngandharake yen ilmu gaib prodhukatif klebu ilmu pethak utawa usada pethak. Ilmu gaib jinis prodhuktif iki padha karo ilmu gaib liyane yaiku dilakokake adhedhasar pepenginan manungsa kanggo nggayuh tujuwane lumantar gaib. Praktik Ilmu prodhuktif uga dituduhake sajrone cerbung WIGC.

“Hm, jathilan Gunung Cilik kuwi bisa kondhang merga dhukune sing ampuh,” Ngono kandhane saweneh wong.

“Soma Dengkek kuwi sing dadi dhukune. Senadyan awake dengkek, nanging Dheweke isih tedhak turune Kyai Ragajati.”

“Mesthine dheweke uga nuruni ngelmune Kyai Ragajati. Dadi, Soma Dengkek pancen dudu wong sembarang.” (Kaca 22, JB No. 33 April 2018)

Pethikan kasebut nuduhake cecaturane saweneh wong ngenani kondhange jathilan saka gunung cilik. Wujud ilmu prodhuktif kasebut dituduhake dening Soma Dengkek sing kasil nggawe jathilane laris. Ilmu sing nduweni dening Soma Dengkek iki bisa diarani ilmu prodhuktif amarga bisa nuwuhake karejeken tumrap wong akeh mligine kanggo warga paguyuban lan wong bakul. Ilmu iki uga ora ngrugekake liyan, malah ndadekake senenge masarakat. Mula masarakat

Jawa isih akeh sing nindakake. Masarakat isih pitaya marang ilmu prodhuktif bisa njalari pawongan laris anggone nindakake pakaryan. Wujud kapitayane masarakat Jawa marang ilmu prodhuktif bisa dideleng saka akehe pawongan sing nindakake ilmu iki nganti seprene. Bab kasebut dituduhake sajrone panlitene Silvi, dkk (2017) ngenani studi kasebelangsungan usaha mikro bidang kuliner ing Alun-alun lama Ungaran. Panliten kasebut nuduhake fakta saperangan pengusaha mikro bidang kuliner ing alun-alun ungaran isih pitaya marang penglarisan.

2. Protektif

Ilmu gaib protektif mujudake ilmu kanggo ngadohake saka samubarang sing asipat bebendu, sukerta, lan sengkala. Masarakat mitayani ilmu iki nolak samubarang sing sifate ngrugekake manungsa. Ilmu gaib protektif iki kaperang dadi loro miturut jinise ing antarane ilmu gaib pamuteran lan ilmu gaib usada. Bab kasebut laras karo andharane Koentjaraningrat (1994:414-419) ilmu gaib protektiif diperang dadi loro yaiku ilmu pamuteran mujudake ilmu kanggo mayungi masarakat sing klebu ilmu gaib umum lan ilmu usada mujudake ilmu gaib mujudake ilmu kanggo nambani pawongan sing klebu ilmu gaib pribadi. Rong jinis ilmu protektif iki diwujudake sajrone cerbung WIGC anggitane Sartono Kusumaningrat. Jangkepe kaya mangkene.

1) Pamuteran

Ilmu pamuteran mujudake peranan saka jinis ilmu protektif. Ilmu iki mujudake ilmu kanggo mayungi pawongan utawa masarakat saka samubarang sing sipate ala tumrap manungsa. Ilmu pamuteran iki biyasane dilakokake kanthi cara upacara-upacara tartamtu sing dipitayani bisa ngadohake pawongan adoh saka penyakit, wabah, lan bebendu. Praktike ilmu pamuteran nggunakake mantra-mantra. Bab kasebut laras karo andharane Koentjaraningrat (1994:414) upacara-upacara ilmu gaib protektif kerep nggunakake mantra-mantra kanggo ngadohake penyakit lan pageblug. Wujud kapitayan masarakat marang kadigdayan mantra sajrone nglakokake ilmu pamuteran uga dituduhake sajrone cerbung WIGC. Pethikan ing ngisor iki nuduhake omongan saka warga padhukuhan babagan ilmu pamuteran.

“Yen mung rasek, peteng, iku rak wis biasa ing Gunung Cilik iki. Wis dadi sandhangane. Kok tekane penyakit nembe saiki. Bab lemut rak ya wis ana, Manut panemukmu iki jeneng pageblug. Mesthine Pakdhe Soma Dengkek bisa melu cawe-cawe, wong dheweke apal sakehing japa mantra, klebu sing nggo ngusir pageblug.”
(Kaca 23, JB No.41 Juni 2018)

Pethikan ing ndhuwur nuduhake andharan saweneh warga padhukuhan marang warga liyane nalikane cecaturan. Andharan kasebut ngenani panemune warga

bab larane warga padhukuhan sawise wit-wit dikethok. Salah sawijine warga kasebut bingung mikir sakehe para warga sing lara. Merga sadurunge ing Padhukuhan Gunung Cilik ora ana sing lara, dheweke nduweni panemu larane wong-wong iki saka pageblug. Warga kasebut nduweni panemu kudune Soma Dengkek minangka pawongan sing wasis babagan sing ora wadhag bisa ngawekani pageblug, amarga apal sakehing japa mantra, klebu mantra ngusir pageblug. Ilmu pamuteran dituduhake lumantar andharane salah sawijine warga padhukuhan. Ilmu pamuteran mujudake ilmu kanggo nolak samubarang sing njalari kasengsaran, kacilakan, lan perbawa kang ala. Warga kasebut nduweni kapitayan marang Soma Dengkek nduweni ilmu pamuteran kasebut. Soma Dengkek dipitayani dening warga kasebut bisa ngawekani pageblug. Pageblug bisa diusir kanthi cara macakake japa mantra. Soma Dengkek minangka dhukun jathilan dianggep bisa ngusir pageblug amarga apal sakehe japa mantra.

2) Usada

Ilmu protektif usada mujudake ilmu sing tujuwane kanggo mayungi pawongan kanthi cara nambani lan ngusadani. Ilmu iki kagolong ilmu sing becik lan mbiyantu pawongan mula klebu ilmu putih. Ilmu-ilmu protektif usada Jawa iki sejatine wis ana wiwit biyen. Jaman biyen para dhukun ngusadani pawongan kanthi cara nggunakake ilmu gaib lan ngracik obat-obatan. Koentjaraningrat (1994:419) kasusastran Jawa usada tuwa mujudake buku sing umure patang abad sing isine ngenani usada-usada penyakit tertamtu. Ilmu iki nganti seprene isih dipitayani dening masarakat. Pitayane masarakat marang ilmu gaib prodhuktif uga ana sajrone cerbung WIGC kaya pethikan ing ngisor iki.

Mbuh sethithik mbuh akeh wong-wong mau wis nate krungu kabar kondhange Jathilan Gunung Cilik sing yen ndadi pancen katon nggegirisi. Ana sing wani mangan beling semprong ana sing banjur njaluk mangan gabah, ana sing ngonceki klapa mung nganggo untu lawaran, ana sing mangan pitik urip-uripan, ana sing njaluk mangan silet. Kabeh ora bisa mari pulih yen ora dijampeni dening Soma Dengkek sing dadi dhukune jathilan kuwi.
(Kaca 23, JB No. 35 April 2018)

Pethikan kasebut minangka gegambarane ilmu protektif sing duweni dening Soma Dengkek. Soma Dengkek sing njampeni warga jathilan mujudake ilmu gaib protektif usada. Salah sawijine ilmu gaib usada yaiku nambani wong sing kesurupan. Nambani sing dilakokake dening Soma Dengkek kanthi cara ngetokake bangsa alus sing ana ing ragane pawongan. Bangsa alus kasebut njalari pawongan kasebut ora sadhar lan bisa nglakokake samubarang sing ora bisa

dilakokake dening pawongan sing lumrah. Soma Dengkek minangkak dhukun jathilan, njampeni wargane supaya bisa sadhar. Njampeni bisa diarani ngetokake bangsa alus saka ragane pawongan kasebut supaya sadhar lan pulih. Dicitakake ora ana sing bisa mulihake kejaba Soma Dengkek, klebu nganggo cara medis. Mula sing dilakokake dening Soma Dengkek bisa diarani minangka ilmu gaib usada. Praktik ilmu gaib usada iki uga isih dilakokake dening masarakat nganti seprene. Kapitayan marang ilmu protektif usada uga dituduhake sajrone kapitayan masarakat marang pengobatan dongke ing Desa Tanggulangin, Kabupaten Tuban. Panliten Wicaksono (2011) ngandharake babagan kapitayan masarakat Desa Tanggulangin, Kabupaten Tuban marang dongke. Dongke mujudake tokoh (sesepuh) sing nduweni kabisan nambani pawongan sing kena perbawa gaib kaya roh jahat, guna-guna, lan barang kiriman.

3. Destruktif

Ilmu Destruktif diarani ilmu ireng amarga tujuwan utama ngudi lan nglakokake bisa ngrugekake pawongan liyan. Andharan kasebut jumbuh karo panemu Koentjaraningrat (1994:420) sing ngandharake yen ilmu gaib destruktif umume ngrugekake wong liya lan klebu ilmu ireng, amarga ilmu iki bisa ngrusak pawongan, ngrusak barang, lan dilakokake adhedhasar kanggo kebutuhane pribadi. Wujud ilmu gaib destruktif utawa ilmu gaib ireng miturut Koentjaraningrat (1994:419) kaperang dadi loro ing antarane (1) tuju lan (2) pengasihan. Andharan jangkepe kaya mangkene.

1) Tuju

Tuju mujudake ilmu gaib sing nyilakani pawongan kanthi cara nggunakake piranti. Anggone nglakokake tuju pelaku nggunakake piranti-piranti tartamtu kanggo srana, mula tuju iki bisa diarani minangkak ilmu gaib imitatif. Piranti-piranti kasebut diwacakake mantra-mantra tartamtu sahingga bisa nuwuhake perbawa tumrap korban. Piranti kanggo nuju uga dituduhake sajrone cerbung WIGC. Pethikan ing ngisor iki nuduhake piranti sing digunakake sajrone nglakokake tuju.

“Pak! Pak! Gentheng omahe dhewe bolong. Iki jogan ana wungkusan putih!” Dumadakan Semi metu katheni Sunarto lan Suwanto.”

“Ana wong sing arep tumindak aneh-aneh marang awake dhewe,” kandhane Soma karo nampani buntelan putih saka bojone.

“Ana sing nuju awake awake dhewe pa Pak?” takone Suwanto.

(Kaca 22, JB No. 32 April 2018)

Pethikan kasebut nuduhake kahanan omah Soma Dengkek sawise ketiban wungkusan sing dipiyani wujud saka tuju. Wujud tuju digambarake sajrone cerbung arupa cahya sing mumbul menyang omahe korban. Nalikane wis teka omahe korban, wujud tuju kasebut malih arupa wungkusan putih sing dibuntel. Buntelan putih sing

ceblok ing jogan pawon kasebut mujudake piranti sing digunakake dening Wira Blandhong kanggo nuju Soma Dengkek. Buntelan kasebut wis diwacakake mantra-mantra dening pelaku, mula nduweni kadigdayan kanggo nyilakani pawongan. Buntelan putih mumbul saka omahe Wira Blandhong lan ngebleki genthenge Soma Dengkek. Tuju sing nggunakake piranti buntelan putih kasebut mujudake Ilmu gaib destruktif sing ngrugekake pawongan. Pawongan sing dirugekake sajrone cerbung amarga tuju yaiku Soma Dengkek lan kulawargane minangka korban. Dianggep ngrugekake amarga bisa njalari pawongan lara nganti matine korban utawa kulawargane. Masarakat Jawa nganti seprene isih pitaya lan nglakokake praktik tuju kaya sing dilakokake Wira Blandhong. panliten Damayanti (2015) praktik ilmu destruktif (jengges) ing Desa Pojok, Kecamatan Campurdarat, Kabupaten Tulungagung. Panlitene kasebut nuduhake kapitayan masarakat desa pojok marang ilmu jengges sing sajinis karo tuju.

2) Pengasihan

Ilmu pengasihan bisa diarani minangka ilmu kang bisa milut pawongan supaya nresnani pawongan sing sejatine ora ditresnani. Pengasihan diarani minangka ilmu gaib destruktif amarga tumindake didhasari pepenginan pribadi manungsa kanthi cara ngrugekake wong liya. Ilmu pengasihan mujudake ilmu gaib ireng sing digayuh kanthi nglakoni lelaku. Cara nggayuh ilmu pengasihan tamtu kudu nglakoni tumindak-tumindak sing magepokan karo gaib. Bab kasebut jumbuh karo andharan saka Suseno (1984:181) laku tapa lan semadi yaiku cara kanggo ngentukake kasekten, kanggo nampa kekuwatan-kekuwatan gaib, lan kekuwatan iku bisa digunakake kanggo tujuwan apik utawa ala. Adhedhasar andharan kasebut ilmu pengasihan minangka ilmu ireng bisa digayuh kanthi cara nglakoni laku tapa lan semedi. Praktik ilmu pengasihan uga ana sajrone cerbung WIGC.

Contone wae japa mantra sing magepokan karo pengasihan kaya sing nate diorek-orekake bapa ing buku jaman semana. Salah sijine sing isih takeling-eling yen ora kleru unine kaya mangkene: *Ajiku si Semar kuning, kinurungan nyawa, adoh asih, cedhak asih, asih asih marang aku si....* Aji iki manut ngendhikane bapak jaman semana kudu dilakoni kanthi pasa mutih pitung dina. Kejaba kuwi uga kudu pati geni suwene sedina sewengi sarta ora kena cidra. (Kaca 23, JB No 34 April 2018)

Pethikan ing ndhuwur nuduhake cecaturan antarane Sunarto lan Soma Dengkek ngenani japa mantra pengasihan. Sunarto dituduhake cecaturan karo bapake ngenani japa mantra sing magepokan karo ilmu pengasihan. Japa mantra lan laku mujudake cara sing dilakokake kanggo nindakake ilmu pengasihan. Cara

nindhakake ilmu pengasihan diandharake dening Sunarto kanthi cara ngrupal mantra, pasa mutih, pati geni sedina sewengi, lan ora kena cidra. Mantra mujudake pocapan dipitayani dening wong Jawa minangka andharan pepenginan sing dikarepake. Pasa mutih mujudake pasa kanthi cara mangan sega tanpa lawuh, minangka tandha sucine diri manungsa. Patigeni mujudake tumindak ngadohi panggonan sing ana cahya. Laku-laku kaya mangkono bisa diarani minangka tirakat. Wong Jawa biyasane sengaja golek kasengsaran kaya mangkono kanggo ngadohi saka hawa nepsu. Bab-bab laku kasebut mujudake cara kanggo nindakake ilmu pengasihan. Ilmu pengasihan nganti seprene isih dipitayani dening masarakat Jawa

4. Petangan

Petungan nganti seprene isih dilakokake dening masarakat Jawa sadurunge miwiti samubarang. Slaras karo andharan Geertz (2004:35) Ilmu petungan iki biyasa digunakake pawongan kanggo nemtokake arah pawongan nyolong supaya ora kaweruhan, nemtokake lungguh adu pitik, arah lakune bakulan supaya payu, milih obat kanggo penyakit, ngitung cocoge manten. Masarakat pitaya menawa ora nggunakake petungan bakal nemu pengapesan, tuladhane pawongan rabi bakal bisa pegat amarga dinane ora apik. Babagan petungan uga ana sajrone Cerbung WIGC.

Bapak dianggep sing paling ngerti perkara-perkara karo jagad sing ora wadhag. Dianggep sing pling ngerti bab petung, primbon, nasib, jangka, lan kepara malah bangsane wangsit lan wahyu barang. Merga kaya ngono kuwi Bapak dianggep ngerti kepriye carane ngawekani bebedu kaya lelara iki kanthi cara-cara sig ora lumrah. (Kaca 23, JB No.41 Juni 2018)

Wujud pitayane masarakat marang ilmu petungan dituduhake Suwanto ngandharake yen warga Gunung Cilik isih pitaya marang ilmu ramalan. Wujud ilmu ramalan sing dipitayani dening warga Gunung Cilik ing pethikan arupa bab petung, primbon, nasib, lan jangka. Warga dituduhake pitaya yen Soma Dengkek ngerti lan bisa nglakokake ilmu ramalan. Petung, primbon, nasib, lan jangka mujudake babagan sing magepokan karo ilmu ramalan utawa petung kanggo mangeteni nyingkiri kacilakan sing durung dumadi. Masarakat Jawa umume nduweni kapitayan marang petungan lan ramalan supaya ora nandang kacilakan nalikane nindakake samubarang. Mula nalikane warga Padhukuhun Gunung Cilik akeh sing lara sawise wit randhu ditegor, warga padha nyalahake Soma Dengkek. Soma Dengkek minangka dhukun jathilan lan sesepuh sing ngerti babagan ilmu gaib diarani sembrono anggone nindakake pakaryan, kamangka warga desa wis pitaya marang Soma Dengkek nduweni ilmu sing bisa ngawekani bebendu kang durung

dumadi kaya lara sing ora lumrah kasebut. Kapitayan masarakat marang primbon Jawa dituduhake sajrone panliten Nadhor (2019) babagan tradhisi petungan dina masarakat Desa Jabalsari, Kecamatan Sumbergempol, Tulungagung. Asil panliten kasebut nuduhake masarakat Desa Jabalsari pitaya marang primbon Jawa anggone netepake dina kang becik. Netepake dina kang becik dilakokake dening dongke. Dongke dijaluki tulung netepake tanggal apik sajrone tumindak kaya kawinan, pindah omah, ngedekake omah, nyambung tuwuh, lsp.

Wujud Ilmu Gaib sajrone Cerbung Wewadi Ing Gunung Cilik

Bangsa alus mujudake salah sawijine titahe Gusti sing ora katon ing driya manungsa biyasa, nanging anane dipitayani ana ing donya. Geertz (2004:9-29) sing merang bangsa alus dadi lima adhedhasar kapitayane masarakat Jawa, antarane: (1) Memedi (2) Lelembut (3) Thuyul (4) Dhemit (5) Dhayang. Wujud kapitayan masarakat Jawa marang bangsa alus uga ana sajrone cerbung WIGC anggitane Sartono Kusumaningrat. Wujud bangsa alus sajrone cerbung WIGC ana papat yaiku (1) Lelembut (2) Thuyul (3) Dhemit (4) Dhanyang. Andharan jangkepe kaya mangkene

1. Lelembut

Lelembut mujudake salah sawijine bangsa alus sing dipitayani bisa mlebu menyang ragane manungsa. Lelembut iki dianggep dening wong Jawa minangka bangsa alus sing nudweni sipat ala amarga seneng nggodha manungsa kanthi cara mlebu ragane menungsa sing njalari wong kesurupan. Bab kasebut slaras karo andharane Geertz (2004:13) Lelembut njalari manungsa kesurupan, anggone mlebu menyang ragane manungsa liwat sikil utawa liwat mbun-mbunan. Wujud lelembut sing njalari kesurupan uga ana sajrone cerbung WIGC. Pethikan ing ngisor iki nuduhake perbawa saka lelembut sing ditandang dening warga paguyuban jathilan.

Mbuh sethithik mbuh akeh wong-wong mau wis nate krungu kabar kondhange Jathilan Gunung Cilik sing yen ndadi pancen katon nggegirisi. Ana sing wani mangan beling semprong ana sing banjur njaluk mangan gabah, ana sing ngonceki klapa mung nganggo untu lawaran, ana sing mangan pitik urip-uripan, ana sing njaluk mangan silet (Kaca 23, JB No 35 April 2018)

Pethikan ing ndhuwur nuduhake perbawa saka lelembut. Lelembut sing mlebu marang ragane manungsa bakal njalari ora sadhar, amarga sing ngobahake pikir lan ragane lelembut. Masarakat Jawa pitaya yen pawongan klebon lelembut bakal nduweni kadigdayan sing luwih tinimbang manungsa lumrahe. Dituduhake yen pawongan klebon lelembut nduweni

kadigdayan luwih sing ora bisa ditampa dening nalar kaya mangan semprong, mangan gabah, ngonceki klapa nganggo untu, mangan pitik urip, lan mangan silet. Kesenian sing nggunakake lelembut kaya mangkono isih akeh ditindakake ing satengahe Masarakat nganti seprene. Kesurupan lelembut ing kaya sing dumadi ing pagelaran jathilan kasebut ora bakal rampung yen ora ditambahi dening dhukune sing weruh cara ngetokake, kaya sing dilakoake dening Soma Dengkek.

2. Thuyul

Thuyul mujudake bangsa alus sing wujud wonge cebol lan gundhul. Thuyul diingoni dening manungsa kanggo nggayuh pesugihan. Pesugihan mujudake salah sawijine tumindak gaib supaya antuk badha donya kanthi cara sing luwih gampang lan ora rekasa kaya adate pawongan sing nyambut gawe. Bab kasebut laras karo andharane Kremer (sajrone Koentjaraningrat, 1994:340) Nyi Blorong lan thuyul mujudake makhluk-makhluk sing bisa nggawe pawongan bisa sugih, minangka gantine bangsa alus kasebut njaluk samubarang saka pawongan sing wis diwangi. Wujud kapitayan masarakat marang thuyul sing bisa njalari sugih uga diwujudake sajrone cerbung WIGC. Pethikan cerbung ing ngisor iki nuduhake kapitayan marang thuyul.

“Hm. Ngelmu ngene iki ora nggo nggolek sugih-sugihan Wan. Iki mung kanggo kslametan. Yen arep urip sugih mblegedhu bisa wae ngingu bangsane thuyul, nyi blorong, buta ijo, wewe putih apa liyane. Kowe kepengin sugih kanthi cara ngono kuwi apa kepriye?” (Kaca 23, JB No.34 April 2018)

Pethikan ing ndhuwur nuduhake perbawa saka ngingu thuyul sing bisa njalari sugih. Kapitayan thuyul bisa njalari sugih dituduhake lumantar wangsulane Soma Dengkek marang Suwanto. Soma Dengkek njlentrehake ilmu sing kanggo golekan bandha donya, pangkat, kamulyan pancen ana. Ilmu kasebut dijlentrehake dening Soma Dengkek kudu ngingoni bangsa alus arupa thuyul, nyiblorong, buta ijo, wewe putih, lsp. Masarakat Jawa umume uga nduweni pamikiran sing padha kaya Soma Dengkek. Pitayane masarakat bisa dibuktekake saka akehe masarakat sing isih nggayutake kedadeyan dhuwit ilang karo anane thuyul. Thuyul dipitayani minangka bangsa alus sing diingoni manungsa kanggo njupuki dhuwite pawongan. Anggone tumindak thuyul nglakokake perjanjian karo manungsa minangka juragane sing menehi tumbal. Wujud thuyul nganti seprene uga isih dipitayani dening masarakat Jawa. Kapitayan masarakat marang wujud dituduhake sajrone pawarta dicekele thuyul dening Yudarwandi, pemuda saka Dusun Temu, Desa Pulutan, Kecamatan Wonosari, Kabupaten Gunungkidul. Thuyul sing kecekel dilebokake sajrone rajah sing njalari wujud nyusut. (Wibowo, Kismaya. 2019.

m.harianjogja.com/jogjapolitan/read/2019/11/24/513/1025548. 5 April 2020).

3. Dhemit

Dhemit mujudake bangsa alus sing mangon ing salah sawijine panggonan lan ngewangi pepenginan pawongan. Dhemit dipitayani dening wong Jawa manggon ing panggon-panggon kramat kaya bangunan tinggalan hindhu (patung cilik sing rusak), wit ringin gedhe, kuburan tuwa, sumber patirtan, lsp. Bab kasebut jumbuh karo andharane Geertz (2004:21) pawongan sing ngrusak panggonan sing dipanggoni dhemit bakal nandhang kacilakan. Kapitayan marang dhemit uga diwujudake sajrone cerbung WIGC. Pethikan cerbung ing ngisor iki nuduhake kapitayan masarakat marang anane dhemit.

Rong minggu sawise wit randhu alas kasil dikethok lan kayune dirumati dening Wiyono lan kancane, keprungu kabar menawa salah sijine kancane Wiyono dumadakan lara panas. Kancane Wiyono mau aran Sungkono. Sawise telung dina lara panas jarene Sungkono mau malah nglindur-nglindur lan ngomyang. (Kaca 22, JB No.41 Juni 2018)

Pethikan ing ndhuwur nuduhake wujud kapitayane masarakat marang dhemit. Kapitayan diwujudake nalika warga padhukuhan nggayutake lara panase Sungkono karo dikethoke wit randhu. Wit randhu sing dikethok dipitayani minangka papan sing dipanggoni dhemit. Kapitayane warga mawujud dhemit sing ora kersa panggonane dirusak, mula sawise dikethok njalari ngamuke dhemit. Bab kasebut njalari Sungkono lara panas lan ngomyang ora lumrah sawise ngethok wit randhu. Masarakat pitaya dhemit sing manggon ana ing salah sawijine papan ora kena diganggu. Nalikane diganggu bisa njalari ora kersane dhemit kasebut. Kaya kedadeyan Sungkono sing dipitayani tekane saka dhemit sing manggon ing wit randhu. Wit randhu sing umure atusan taun kasebut dipitayani dening warga padhukuhan minangka panggonan sing kramat, sahingga nalikane dikethok njalari pawongan lara amarga ngamuk panggonane dirusak. Andharane kasebut nuduhake panggonan dhemit sing ana ing wit randhu tuwa cedhak pesareyane Kyai Ragajati.

4. Dhanyang

Dhanyang mujudake bangsa alus utawa roh sing nduweni sipat ngayomi warga desa, padhukuhan, utawa kampung. Miturut Geertz (1989:32-33) dhanyang kang njaga tentrem desa, lan njaga desa nalika desa kasebut nandang bebaya. Dhanyang dipitayani wujud dening masarakat Jawa ora nglarani manungsa ananging malah njaga manungsa saka sakehe bebaya gaib. Dhanyang iki meh padha karo dhemit, bedane dhanyang dianggep tokoh-tokoh sujarah sing wis tilar kaya pawongan sing madegake desa utawa pawongan sing mbabad desa.

Dhanyang desa nalikane urip dianggep nduweni jasa tumrap desa, nalikane tilar biyasane disarekake ing cedhak desa. Pesareyan kasebut biyasane dadi pundhene desa. Kapitayan marang anane dhanyang ana sajrone cerbung WIGC.

Sasuwene iki warga paguyuban wis dha ngerti yen pinuju arep pentas salah sijine jaran kepange mesthi disanggarake dhisik ana pundhene Kyai Ragajati. Iki wis kebiasaan turun-temurun, wong kanthi mangkono pinercaya yen dhayange padhukuhan bakal nylirani utawa mayungi warga paguyuban. Dene sapa sing nunggangi jaran sing disanggarake bakal ndadi dhisik dhewe lan kanthi cara-cara sing kaya ora ketemu nalar. (Kaca 22, JB. 41 Juni 2018)

Pethikan kasebut mujudake kapitayan masarakat marang anane dhayang sing dituduhake nalikane warga padhukuhan pitaya marang pundhen Kyai Ragajati. Petilasan Kyai Ragajati mujudake pundhen sing dikramatake dening warga Gunung Cilik. Warga pitaya Kyai Ragajati minangka pawongan sing mbabad alas padhukuhan Gunung Cilik jaman biyen. Kyai Ragajati nalikane isih urip dipitayani warga nduweni kadigdayan ngluwahi manungsa umume. Tinggalane arupa cemethi uga isih dirumati dening Soma Dengkek minangka turunane. Nalikane tilar donya, warga padhukuhan Gunung Cilik pitaya roh saka Kyai Ragajati dadi dhanyang sing ngayomi lan mayungi padhukuhan. Bab percayane warga padhukuhan marang dhanyang dituduhake nalikane arep pentas, warga paguyuban jathilan bakal nyanggarake jaran kepange ing pundhene Kyai Ragajati. Warga paguyuban pitaya dhanyang sing ana ing pundhen kasebut mayungi nalikane jathilane pentas. Beda nalikane jathilane ora disanggarake ing pundhen, dipitayani bakal ana kedadeyan sing ora temu nalar lan njalari pentase ora lancar. Pakulinan iki dileksanani dening warga paguyuban saben arep pentas. Wujud pitayane masarakat Jawa marang dhanyang sing ana ing pundhen nganti isih dumadi ing satengahane masarakat. Masarakat Jawa isih kerep mara menyang pundhen saperlu njaluk keslametan marang dhanyang sing ana ing salah sawijine panggonan.

Wujud Tirakat sajrone Cerbung Wewadi Ing Gunung Cilik

Masarakat Jawa mligine dhukun-dhukun nglakokake tirakat kanggo nggayuh ilmu. Dhukun dipitayani entuk ilmu saka asil lakune. Dhukun-dhukun kasebut nglakokake pasa, semedi, tirakat, lan nglakokake latihan-latihan kebatinan liyane kanggo ngentukake ilmu gaib. Bab kasebut jumbuh karo andharan Mangkunegoro VII (sajrone Suseno, 1985:180-181) sing ngandharake tujuwan laku mistik antarane kanggo mangerteni mula bukane manungsa (sangkan paran), kanggo nggayuh kamulyan

sing ora dikalahake (ngelmu putih), kanggo nggayuh pepenginan sing kurang luhur lan ora tanpa pamrih (ngelmu ireng). Tirakat dilakokake kanthi tapa, pasa, lan intropeksi diri kanthi nglakokake tumindak sing becik, ora ngumbar hawa nepsu, tulung tinulung, lan nduweni pikiran sing becik. Tirakat mujudake tumindak kanggo nggayuh ilmu gaib ana sajrone cerbung WIGC. Pethikan ing ngisor iki nuduhake cecaturane Suwarno lan Soma Dengkek babagan tujuwan tirakat.

“Ora Pak. Aku iki mung kepengin ngerti wae, yen ana ngelmu sing marakake cepet sugih geneya bapak ora sugih. Apa bapak ora duwe ngelmu sing ngono kuwi?”

“Ngelmu sing ngono kuwi ya ana, ning iku klebu sing ora becik. Titikane ndadak nganggo tumbal. Beda liyane sing umume sarate mung nglakoni. Tirakat, pasa, nyenyirik, lan liya-liyane. Ora nganggo tumbal. Ora nggo nyilakani liyan.” (Kaca 22, JB No.35 April 2018)

Pethikan ing ndhuwur nuduhake tujuwan tirakat sing dipitayani minangka laku sing bisa njalari pawongan bisa nglakokake ilmu gaib. Bab kasebut dituduhake dening Soma Dengkek lumantar andharane marang anake. Soma Dengkek ngandharake marang anake, ilmu gaib saliyane ilmu pesugihan bisa digayuh dening pawongan kanthi sarat nglakoni tirakat, pasa, nyenyirik, lan liya-liyane. Mula ilmu sing gayuh nganggo tirakat klebu ilmu gaib sing becik, beda karo ilmu pesugihan sing diarani ilmu ora becik amarga sarate kudu nganggo tumbal, Tirakat iki mujudake tumindak kanggo nglakokake hawa nepsu donya manungsa, minangka tumindak tinggalane leluhur sing dipitayani bisa nuwuhake perbawa tartamtu kaya ilmu gaib. Masarakat nganti seprene isih pitaya babagan tirakat bisa njalari pawongan antuk kadigdayan kanggo nglakokake ilmu gaib.

Wujud Sesaji sajrone Cerbung Wewadi Ing Gunung Cilik

Sesaji mujudake srana kanggo negosiasi spiritual marang babagan gaib. Bab iki sesambungan karo percayane masarakat marang anane bangsa alus. Biyasane disuguhake kanthi kekarepan supaya bangsa alus ora ngganggu manungsa. Sesaji diwenehake marang bangsa alus minangka wujud menehi panganan marang bangsa alus, kanthi pangajab bangsa alus menehi pambiyantu lan ora ngganggu manungsa nanging kadigdayane. Suguhan kanggo bangsa alus arupa sesaji iki nganti seprene isih dilakokake masarakat amarga watak manungsa Jawa sing nduweni pepenginan urip ayem tentrem ing donya. Carane nyuguhake kanthi cara dideleh ing panggonan tartamtu lan diujubake nganggo mantra. Ujub saka slametan mujudake donga kanggo

nujokakake kekarepan sajrone nggelar laku ritual kaya slametan (wilujengan). Bab ubarampe kanggo sesaji ritual slametan uga dicritakake sajrone Cerbung WIGC anggitane Sartono Kusumaningrat. Pethikan ing ngisor iki nuduhake gegambaran slametan sing nggunakake ubarampe minangka sesaji.

“Slametan nggih sae. Sing baken dongane. Bab ubarampen nggih sawontenipun. Ngaten ta Pakdhe Soma?”

“Lha sumangga. Slametan menika nggih nenuwun, Donga nggih ugi nenuwun, Slametan menika saged ngempalaken warga. Sedaya warga ndherek ngrumaosi ngreksa, darbe sesarengan, menika saged langkung nentremaken manah. Kejawi menika ugi sedhekah. Sedekah menika wujud saking raosing manah ingkang mirah dhumateng tiyang sanes.
(Kaca 22, JB No.40 Juni 2018)

Pethikan ing ndhuwur nyaritakake babagan warga padhukuhan sing nganakake rembugan babagan wit randhu cedhak cungkupé kyai Ragajati arep dikethok. Salah sawijine warga nduweni panemu becike sadurunge dikethok dianakake slametan luwih dhisik. Bab panemune warga kasebut disengkuyung dening Soma Dengkek. Pak Dhukuh sing takon ngenani bakune slametan marang Soma Dengkek minangka sesepuh. Pak Dhukuh ngandharake yen slametan sing diarep dianakake kuwi becik sing baku sajrone nganakake yaiku dongane, babagan ubarampen sacukupé lan saanane. Panemu saka Pak Dhukuh babagan slametan ditambahi dening Soma Dengkek, tumrap Dheweke Slametan mujudake donga lan njaluk. Saliyane iku, slametan akeh paedahe ing antarane bisa nglumpukake warga, warga bisa rumangsa ngreksa, guyub bebarengan, nentremake manah, lan sedhekah. Sedhekah tumrap Soma Dengkek wujud saka ati sing murah kanggo aweh marang pawongan liyane. Slametan tumrap wong Jawa biyasane nggunakake sesaji. Bab sesaji dituduhake lumantar andharane Pak Dhukuh ngenani ubarampe. Ubarampe kanggo slametan tumrap Pak Dhukuh saane wae, sing luwih wigati saka slametan antarane Dongane supaya nemoni slamet sadurunge nindakake pakaryan. Sesaji kasebut mujudake cara sesambungan karo bangsa alus. Upacara-upacara Jawa kaya slametan nganti seprene isih diugemi kanane. Ubarampe minangka sesaji mujudake sesambungan antarane manungsa lan bangsa alus.

PANUTUP

Dudutan

Asile panliten ngenani kapitayan marang mistis sajrone cerbung *Wewadi Ing Gunung Cilik* anggitane Sartono Kusumaningrat kapatha dadi patang pirembungan (1) Wujud ilmu gaib sajrone cerbung *Wewadi Ing Gunung Cilik* anggitane Sartono Kusumaningrat, (2) Wujud

bangsa alus sajrone cerbung *Wewadi Ing Gunung Cilik* anggitane Sartono Kusumaningrat (3) Wujud tirakat sajrone cerbung *Wewadi Ing Gunung Cilik* anggitane Sartono Kusumaningrat (4) Wujud sesaji sajrone cerbung *Wewadi Ing Gunung Cilik* anggitane Sartono Kusumaningrat. Cerbung *Wewadi Ing Gunung Cilik* mujudake kedadeyan sing rembaka satengahe masarakat. Cerbung WIGC minangka karya sastra sing nggambarake konteks sosial kabudayan Jawa mligine ing perangan sistem kapitayan. Salah sawijine kapitayan masarakat Jawa yaiku pitaya marang samubarang sing asifat mistis sing mawujud sajrone ilmu gaib, bangsa alus, laku tirakat, lan sesaji. Kapitayan sing dumadi sajrone Cerbung WIGC uga isih ditemoni satengahe masarakat Jawa nganti seprene. Cerbung WIGC nuwuhake pesen moral sing positif. Pesen moral mujudake nile-nile universal sing lumaku ing satengahe masarakat kaya nile moral, etika, religi kabudayan.

Pamrayoga

Panliten iki mujudake panliten sing isih adoh saka kasampurnan, amarga isih ana saperangan bab sing durung bisa kawedhar kanthi jangkep. Panliten ngenani kapitayan marang mistis sajrone Cerbung *Wewadi Ing Gunung Cilik* anggitane Sartono Kusumaningrat iki isih ana kurang lan akeh lupute. Mula panliti nduweni pangajab marang panliten bacute sing nggunakake teori utawa topik sing saemper bisa ditindakake kanthi luwih sampurna lan paripurna. Panliten uga nduweni pangajab tumrap pamaca supaya tresna marang sastra Jawa minangka wujud budaya leluhur sing kudu dilestarekake. Menawa ana idhe lan gagasan bisa langsung dirembakakake dadi wujud karya sastra minangka wujud ngrembakake sastra Jawa.

KAPUSTAKAN

- Arikunto, Suharsimi. 2002. *Metodologi Penelitian Suatu Pendekatan Proposal*. Jakarta: PT. Rineka Cipta
- Abadi, Tuan. 2019. “Belasan Siswa SMAN 1 Kebomas Kesurupan” sajrone <http://surabaya.jawapos.com/read/2019/09/23/157264/belasan-siswa-sman-1-kebomas-kesurupan>. diakses 5 April 2020.
- Andy, Catur. 2020. “Diduga Korban Pembunuhan Wanita Ahli Pelet di Sidoarjo Ditemukan Tewas Mengenaskan” sajrone <http://m.bangsaonline.com/amp/berita/71196/diduga-korban-pembunuhan-wanita-ahli-pelet-di-sidoarjo-ditemukan-tewas-mengenaskan>. diakses 5 April 2020

- Aprillia, Silvi Ayu, dkk. 2017. *Keberlangsungan Usaha Mikro Bidang Kuliner Di Alun-alun Lama Ungaran*. Fakultas ilmu Sosial Universitas Negeri Semarang
- Bramasti, Ika P. 2016. "Viral Cerita Penari Wanita Kuda Lumping Dibalik Aksi" sajrone <http://m.tribunnews.com/amp/regional/2019/12/23/viral-cerita-penari-wanita-kuda-lumping-di-balik-aksi>. diakses 5 April 2020
- Budianto, Enggran Eko. "11 Tuyul yang Ditangkap Gadis SMP di Jombang Tak Akan Dilepas" sajrone <http://m.detiknews.com/news/berita-jawa-timur/11-tuyul-yang-ditangkap-gadis-smp-di-jombang-tak-akan-dilepas>. diakses 6 April 2020.
- Damayanti, Ais Musfiro Kusseka. 2015. *Jengges (Studi Deskriptif Praktik Dhukun Santet di Desa Pojok Kecamatan Campurdarat Kabupaten Tulungagung)*. Departemen Antropologi FISIP Universitas Airlangga.
- Darni. 2016. *Kekerasan Terhadap Perempuan Dalam Fiksi Jawa Modern :Kajian New Historicism (Sebuah Kritik Sastra)*. Surabaya : Unesa University Press.
- Endraswara, Suwardi. 2003. *Metodologi Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Widyatama.
- Endraswara, Suwardi. 2006. *Mistik Kejawaen: Sinkretisme, simbolisme, dan sufisme dalam budaya spiritual Jawa*. Narasi: Morfalingua.
- Endraswara, Suwardi. 2015. *Antopologi Sastra Jawa: Konsep, Kajian, dan Aplikasi*. Yogyakarta: Morfalingua.
- Faruk. 2012. *Metode Penelitian Sastra, Sebuah Penjelajahan Awal*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar
- Geertz, Clifford. 2014. *Abangan, Santri, Priyayi Dalam Masyarakat Jawa*. Depok: Komunitas Bambu. Jakarta: PT. Rineka Cipta.
- Koentjaraningrat. 1994. *Kebudayaan Jawa*. Jakarta: Balai Pustaka.
- Kustiningrum, Titis Putri. 2018. *Kapitayan Tumrap Mitos lan Mistis sajrone Cerbung Kena Kalaning Sengkala Anggotane A. Sardi (Tintingan Antropologi Sastra)*. Surabaya: PBSO FBS Unesa. skripsi Ora diterbitake.
- Kusumaningrat, Sartono. 2018. *Wewadi Ing Gunung Cilik (Crita Bersambung)* sajrone Jaya Baya. Surabaya: Minggon Jaya Baya.
- Mahrizal, Victor. 2020. "Lokantara Tolak Virus Corona dengan Kidung Mantra Jawa sajrone <http://jogja.tribunnews.com/2020/03/21/lokantara-tolak-virus-corona-dengan-kidung-mantra-jawa>. diakses 5 April 2020
- Majid, Abdul. 2020. "Pakai Ilmu Pelet, Waria Cabuli PelajarSMA" sajrone <http://m.pojokpitu.com/baca.pjp?idurut=96451>. diakses 5 April 2020
- Moleong, Lexy. 2008. *Metode Penelitian Kualitatif*. Bandung: PT. Remaja Rosdakarya.
- Munir, Syahrul. 2014. "Gudang Ambarawa Digali Karena Wangsit Gaib sajrone <http://amp.kompas.com/regional/read/2014/10/16/09382451/Gudang.Ambarawa.digali.karena.wangsit.gaib>. Diakses 6 April 2020
- Nadhor. Fathun. 2019. *Eksistensi Primbon Jawa dan Peran Dongke (Studi Tentang Tradhisi Petungan Dina Masarakat Desa Jabalsari Kecamatan Sumbergempol Tulungagung)*. Pascasarjana IAIN Tulungagung. Tesis S2 belum terbit
- Naufal, Mazka Hauzan. 2019. "Ritual Sedekah Bumi Perangkat Desa Lahar Kabupaten Pati Kelilingi Rumah Peninggalan Leluhur sajrone <http://Jateng.tribunnews.com/2019/07/12/ritual-sedekah-bumi-perangkat-desa-lahar-kabupaten-pati-kelilingi-rumah-peninggalan-leluhur>. diakses 6 April 2020
- Nugraha, Hendra Mulidiansyah. 2010. *Kepercayaan Pedagan terhadap Penglaris (Studi Warung Kopi di Desa Bolorejo. Kecamatan Kauman, Kabupaten Tulungagung)*. Jurusan Sosiologi IAIN Tulungagung. Skripsi ora diterbitake.
- Nurhidayati, Alfiyah Meysari. 2018. *Kapitayan Marang Bangsa Alus Sajrone Crita Misteri Nginceng Donyane Lelembut Anggitane ST. Sri Emyani (Tintingan Antropologi Sastra)*. Surabaya: PBSO FBS Unesa. Skripsi ora diterbitake.
- Rahmawati, Fira. 2018. *Makna Tradhisi Ruwat Agung Nuswantara Majapahit Dalam Makna Komunikasi Budaya Di Desa Trowulan Mojokerto. Fakultas Dakwah dan Komunikasi Uinsa*. Skripsi ora diterbitake.
- Ratna, Nyoman Kutha. 2013. *Teori, Metodhe, dan Teknik Penelitian Sastra*. Jakarta:Pustaka Pelajar.

- Riady, Eliana. 2019. "Dalam Sebulan 13 Orang Meninggal, Warga Blitar Gelar Selamatan Di Jalan" sajrone <http://m.detik.com/news/berita-jawa-timur/d-4794027/dalam-sebulan-13-orang-meninggal-warga-blitar-gelar-selamatan-di-jalan>. diakses 5 April 2020
- Rubiah, Hilda. 2019. Geger Viral Video Penemuan Boneka Pocong di Demak" sajrone <http://jateng.tribunnews.com/amp/2019/08026/geger-viral-video-penemuan-boneka-pocong-di-demak>. diakses 5 April 2020
- Santoso, Norman Ari. 2019. *Kapitayane Bebrayan Jawa Sajrone Sinema Dramati Mahasiswa Basa Jawa Unesa 2012 (Tintingan Antropologi Sastra)*. Surabaya: PBS D FBS Unesa. Skripsi ora diterbitake.
- Setiawan, Welly. 2014. *Bentuk, Makna, dan Fungsi Mantra di Padepokan Rogo Sutro Desa Gondangwinangun Kecamatan Ngadirejo, Kabupaten Temanggung*. FKIP Universitas Muhammadiyah Purworejo. Skripsi tidak terbit.
- Siswantoro. 2010. *Metode Penelitian Sastra*. Yogyakarta : Pustaka Pelajar.
- Solikhah, Alifatus. 2015. *Mitos lan Mistis sajrone Crita Silat Dredah Ing Padhepokan Sukma Ilang Anggitane Widodo Basuki*. Surabaya: PBS D FBS Unesa. Skripsi ora diterbitake.
- Suseno, Franz Magnis. 1983. *Etika Jawa: Sebuah Analisa Filsafi Tentang Kebijaksanaan Hidup Jawa*. Jakarta: Gramedia.
- Sutrisni. 2012. *Dukun Prewangan (Studi Deskriptif Kehidupan Dukun Prewangan di Desa Ngodean dan Desa Teken Glagahan, Kecamatan Loceret, Kabupaten Nganjuk)*. FISIP Universitas Airlangga.
- Sutrisni. 2012. *Dukun Prewangan (Studi Deskriptif Kehidupan Dukun Prewangan di Desa Ngodean dan Desa Teken Glagahan, Kecamatan Loceret, Kabupaten Nganjuk)*. FISIP Universitas Airlangga.
- Teuww, A. 1984. *Sastra dan Ilmu Sastra: Pengantar Teori Sastra*. Jakarta: Dunia Pustaka Jaya.
- Wibowo, Kismaya. 2019. "Begini Kisah Warga Gunungkidul Tangkap Tuyul di Kuburan Angker" sajrone <http://m.harianjogja.com/jogjapolitan/read/2019/11/24/513/1025548/begini-kisah-warga-gunungkidul-tangkap-tuyul-di-kuburan-angker>. diakses 5 April 2020.
- Wicaksono, Harto. 2011. *Ritus Pengobatan Dongke Studi Etnomedisin pada Masyarakat Desa Tanggulangin Kabupaten Tuban*. Fakultas Ilmu Sosial Universitas Negeri Semarang. Skripsi ora diterbitake
- Yuliyani, Eka. 2010. *Makna Tradhisi "Selamatan Petik Pari" sebagai Wujud Nilai-Nilai Religius Masyarakat Desa Petungsewu, Kecamatan Wagir, Kabupaten Malang*. FIS Universitas Negeri Malang. Skripsi tidak terbit